

К 76807
11

ВСЕУКРАЇНСЬКА
АКАДЕМІЯ НАУК
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА

МОВОЗНАВСТВО

№1

КИЇВ — 1934

ВИДАВНИЦТВО
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК

ВІД РЕДАКЦІЇ

Орієнтовний зміст „Мовознавства“ № 2:

- Акад. І. І. Мещанінов. Кілька зауважень про ручну мову.
А. Г. Кабахідзе. Ручна мова — *harsnewar* жінок б. Казахського пов. (РСР Вірменії).
П. Горезький, І. Кириченко. Націоналістичне шкідництво в синтаксі сучасної української літературної мови.
Ол. М. Фінкель. Термінологічне шкідництво і його теоретичне коріння.
Н. Ліперовська. Націоналізм в етимології.
Г. Сабалдир. Історія форм в націоналістичному освітленні.
В. Ставниста. Трибуна українського фашизму.
І. Сунцова. Фонема (історичний нарис і визначення поняття).
Д. Дринов. „Литературная энциклопедия“ про болгарську мову.

„Мовознавство“ № 3 буде присвячене питанням культури української мови.

К 16801

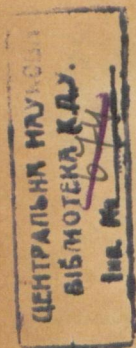
ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА

МОВОЗНАВСТВО

№ 1

2077

40753

КИЇВ

1934

ВИДАВНИЦТВО ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

59 68

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського друку“,
„Картковому репертуарі“ й інших покаж-
чиках Української Книжкової Палати.

Відпов. редактор *П. Мустяца*
Віповід. секретар *Ст. Василевський*
Техредактор *В. Єгоров*
Учений коректор *Б. Козловський*

Дозволяється випустити в світ.

Голова Редакційно-видавничої ради ВУАН акад. *О. В. Палладін*.

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ:

Стор.	Рядок	Треба читати	Стор.	Рядок	Треба читати
5	19	ВКП(б),	20	10	тощо, викидали
7	25	революції	23	31	по-більшовицькому
"	32	революційних	24	27	жовтоблакитна
"	36	Леніна — Сталіна	26	45	намагалися
8	1—2	в бік російського велико- державного	29	14	походить
8	29	фронті	29	18	жовтоблакитний
9	33	являючи собою германізм,	31	5	кріпацьких селянських мас
10	4	виголосили	32	11	спрямуванням,
"	10	по лінії	36	24	по-спрошенському
"	11	і після того,	38	15	„висувати своє, одмітне“
"	26	мовляв,	39	8	шкідливе,
11	17	по лінії	39	34	по-українськи
"	32	пірогеліометр	46	31	освітлення),
"	37	по лінії	48	25	суф.-ний).
12	15	термінології	49	27	професійний
"	24	фронті	61	13	називний
13	18	теоретичного,	64	25	обминати
"	26	банкирами	65	8	суфікса
"	30	переможне соціалістичне будівництво	70	40	популярне
"	31	зокрема на культурному фронті	75	44	офіційною
"	36	будування	80	30	Die Darwinische Theorie der Sprachwissenschaft
15	4	мовного	87	14	таксамо
16	3	тощо),	87	40	по-ліберальному
"	9	процесу	92	24	семна́дц(ь)а)того
19	5	спрямуванням,	95	31	ва́жкú
"	22—23	термінологією	100	7	ouvreier
"	35	хемії	100	16	lé
"	37	хемії	101	27	„народна“
			104	26	quelqu'

ЗМІСТ

Від редакції	3
А. Хвиля. За більшовицьку пильність на фронті творення української радянської культури	7
Резолюція комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь т. Хвилі „Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї“. . .	15
Резолюція комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології	17
Ст. Василевський. Добити ворога.	23
П. Горецький. Націоналістичні перекинуття в питаннях українського словотвору . .	37
Г. О. Сабалдир. Проти буржуазного націоналізму і фальсифікації	53
Людмила Рак, Ст. Василевський. Спотворена історія мовознавства	69
О. Синявський. Замітка про мову с. Любеча на Чернігівщині	91
Рецензії	99
Е. А. Халіфман. Анрі Бош, „Народна мова“	99

О. Сивявський

Замітка про мову с. Любеча на Чернігівщині

У Любечі мені довелося побувати в серпні 1931 р. у п'ятиденному відрядженні від Інституту мовознавства разом із другим науковим співробітником Інституту І. Я. Грищенком. За такий короткий час трудно було зробити глибші, докладніші і точніші спостереження над мовою любечан, проте я все ж наважуюсь опублікувати деякі наслідки наших спостережень, маючи на увазі інших діалектологів, що їм може пощастить довше й глибше вивчати мову Любеча, бо вона на це заслуговує.

Село Любеч лежить на лівому березі Дніпра (за 2 кілометри від останнього) в 55 кілометрах від Чернігова на північний захід. Це скромний нащадок одного з найстаріших міст на Україні (відомий з XI ст.). Минуле Любеча дуже різноманітне і часом бурхливе, тепер же це чепурненьке село містечкового характеру з 5 000 мешканців. Населення — водники - хлібороби: чоловіки здебільшого працюють на Дніпрі, жінки в сільському господарстві. У селі два колгоспи: „Червоний пахар“ і „На вахті“.

Мовні спостереження роблено в обох колгоспах, у школі, в дитячому садку, отже в основному масові, хоч подекуди й на випадкових людях, при тім у невеликій мірі і на людях із околиць сіл. Удалося дещо спостереження робити і з активною участю любечан: у школі, також із одним колгоспником (Решотка). Такі спостереження були особливо плідні.

Нашу увагу, природно, спинили передусім найхарактерніші й загальні, властиві всій говірці мовні прикмети і то саме ті, що ними рясніє мова любечан. Але хоч наші записи любецької мови й чималі щодо кількості ілюстративного матеріалу, вони зовсім недостатні для повної й всебічної характеристики мови Любеча.

Отож і спостереження ці мають лише характер загальних і попередніх помічень, що могли б хібащо стимулювати дальші спостереження, перевірення фактів і повніше висвітлення їх для належних твердіших висновків, а також до деякої міри організовувати, спрямовувати їх (спостереження), бо, як побачимо, подані тут факти ставлять цікаві з погляду соціальної діалектології питання, що їх можна розв'язати лише в умовах докладнішого ознайомлення з мовою Любеча й його околиць.

Але перед тим, як подати ці витягнені з моїх записів любецької мови фактичні дані про неї, а також сформулювати питання для дальших дослідів, скажу, що через Любеч звичайно проводять межу поміж українською (північноукраїнською) й білоруською мовами, а проти Любеча за Дніпром уже територія БСРР.

Факти ¹⁾. І. Акання. Переднаголошене а всіякого походження довге перед високими голосними (дисимілятивне акання): рабі́ть, кану́шню, хажу́, ад зарі́ да зарі́, йакі́ о́сіп, хади́ли, брігады́р, чати́ри, ска́р(ь)е́й (іе?), рева́льу-ці́(и)́йа, каму́на, да́мі (але дамо́к) в(ь)а́ліку це́ну, ка́рув і т. ін. У моїх записах до сотні а в цій позиції, при тім у мові всіх об'єктів записування.

Винятків лише декілька: атпа́ро́ла (перед наголошеним о), пади́(і)віла́сь (наголос не означений, алеж він без сумніву на ві), б(ь)е́рі́, вте́клі́ (в останніх двох прикладах може а(е)?).

Але крім цього в моїх записах любецької мови є ще з 50 випадків а (не а) перед наголошеними верхніми ²⁾. В інших позиціях акання теж більш-менш послідовне: ад зарі́ да зарі́ чи́(и) сьа(е)хло́п(ь)а́ц, п(ь)е́р(ь)е́р(ь)ема́нт(ь)і́-рава́лі, да́памага́йе і т. ін.

Але щодо рефлексів ненаголошених е й ѣ, то вони вагаються від і через е до а (а) у ближче не вияснених умовах:

1) (перед високими наголошеними) пабі́рьягі́сь, ача́пісь, Вя́лічкі́ (назва села), ча́тири, із вьасні́, зам(ь)асты́тьель, л(ь)а́тье́ла (іе?), бья́ріе́тьє, нья(е)-бу́дуть, ньябу́дья, тья(е)пья(е)ту́шча (ри́ба), Ча́рны́гав, рья́зні́чій (мабу́ть рья́зні́чі?), йа(е)му́, бья́жіть.

2) (в інших позиціях) в(ь)а́че́ра, че́ра(е)да́, да(е)ржа́чо́к, прі́е́дья, с(ь)а́ла́, св(ь)а(е)нко́м, кал(ь)а(е)ктиві́заці́йа, п(ь)е́рья(е)сту́пльу́, ньяма́, крыва́піна́.

3) (без виразнішої зміни) п(ь)е́р(ь)е́р(ь)ема́нт(ь)і́рава́лі, во́з(ь)ме́ш, замья́сты́тьель, д(ь)е́ро́в, ни(е)ма́, нема́, ни(е)мно́го, Ди́(е)ме́нтый, ві б(ь)е́ріть мешо́к, б(ь)е́р(ь)о́мсьа, не пу́йде, в м(ь)е́н(ь)е́ (passim), пу́йде, бья́ріе́тьє, те(и)ля́, че(и)ти́рна́дц(ь)а́тим, се́мна́дц(ь)а́таго, рева́льуці́(и)́йа, бедня́к, по́греб, тека́й, вте́кла́, не́раскажу́, неха́й, всьо́ чи́стенечка, нийа́кайі́ ни́зна́йу.

4) (зміна на і) пабі́рьягі́сь, нй́ будья́, впі́ро́д, нй́ впі́шуть, шісо́т.

Спорадично акання буває навіть під наголосом: настра́ів.

Так само спорадично є й окання, майже виключно в активістів, людей, що стоять під впливом літературної української мови: було́ воно́ зро́блено, о́це́й шка́ля́р, уба́гоотво́рний, жо́втне́ва рева́льуці́йа і деякі інші.

Все ж акання, і то саме з дисимілятивною довгістю, настільки характерна риса любецької мови, що може бути названа найпоширенішою й найглибшою. Службовці (напр., секретар колгоспу „На вахті“), що говорять майже без

¹⁾ Приклади подаю в тій транскрипції, що я робив записи. Здебільшого вона не потребує пояснень, бо та сама, що й для літературної мови, тільки, звичайно, без я, ю, є, ї, апострофа й щ. М'які приголосні послідовно означаються знаком ь. А ерчиком у дужках (ь) визначаю цівпалаталізацію приголосних (на слух). Цівпалаталізація — категорія нефонематична. лі, ні, ті, ді, бі, рі... визначають склади з нем'якими приголосними. і й и, як далі буде вказано, не визначають окремих фонем — це наслідок, мабу́ть, моїх суб'єктивних звичок і моїх помилок, а не об'єктивний факт існування в любецькій мові двох фонем. Риска над знаком голосного чи приголосного визначає довгість звуку. а(е) тощо визначають звуки переходові від а до е, а уо тощо — дифтонги.

²⁾ Цікаво відзначити, що очевидну закономірність (зумовленість) подовження а перед верхніми голосними я зовсім не усвідомив у Любечі і виявив її лише потім, опрацьовуючи матеріал у Києві, записував же попросту на слух.

ніяких місцевих фонетичних ознак, чистою літературною мовою, але будиши сами з походження любечани, звичайно не позбуваються свого акання. І взагалі місцева інтелігенція, як правило, акає, іноді и дуже сильно і при тім із дисимілятивною довгістю.

Із усіх цих даних можна зробити висновок (але не перевірений експериментально за браком часу), що поперше а не є окрема фонема супроти а, і подруге часто в інших ненаголошених позиціях а й е не мають фонематичного значення або принаймні дуже наближаються до себе. Проте тут потрібні ще додаткові й докладніші спостереження, щоб вияснити умови відхилення е то в бік а, то в бік і.

II. Дифтонги. Дуже виразно виступає й дифтонгічність говірки північно-українського типу (напр., Хороборської). Звичайно, виявляється це в Любечі в людей менше причетних до літературної української мови. Дифтонги любецькі це досить хисткі на мій слух звуки, і записував я їх різно: уо', у'о, уо, (у)о, часто у, далі (з ь) іе, ье, (ь)е, але це виразні окремі фонеми супроти фонем у й і, що доведено експериментально: діти в школі розрізняють слова п(у)оп і пуп, гр(у)об і груб, стр(у)оп і струп, льуод і льуд, кря(е)чіть і кр(ь)а(е)чієть, терпіть і терпієть, а так само дорослий Решотка: сі(и)ді(и)ть і сі(и)дыєть, спить і спієть (indicat. - imperat.) і т. ін. ¹⁾.

У виразній вимові це безперечно дифтонгійного характеру звуку.

Знов таки підо впливом літературної мови тут іноді чути й і: бідних (в школі).

Прикладів дифтонгів на місці старих о й е в закритих складах під наголосом та ь під наголосом багато: к(у)онь, пу'йде, ску'лькі, бу'льшийі, папу'овські, ацсу'ль, свуо'й, буо'льше, б(у)ольше, падивіє'цзя, бьяріє'тье (imperat.), пу'зно, усіє'м, дуо'р, прівйуо'з, р(ь)ув (два значення: рів-рову і рів-ревла), на ріє'ку пабіє'гла, сьул (з сіл), прівйу'з, на йу'м.

Ненаголошені бувають лише в певних морфемах з аналогії, очевидна річ, до наголошених: ко'пув, ге'ктарув, на чо'рнуой земльіє'; на сіє'ннє ²⁾.

Типово рефлектується й старе носове е, оскільки можна бачити по прикладі тега'йуть. Проте в дієсловах у моїх записах завсіди а в сьа, цзя. Та а тут замість е безперечно нове явище, щонайбільше, мабуть, зумовлене тенденцією е переходити в а, чи наближатись до нього (див угорі). А до того ця тенденція ще й підсилюється впливом літературної української мови тощо. Та, мабуть, доведеться під сумнів узяти і мої записи, де тут завсіди а, бо один учень з Любеча 14 років виразно вимовляв (на моє прохання виразно вимовляти) спі'це (спиться), ро'біце (хоч у швидкій його вимові я сприймав тут тільки а).

¹⁾ На жаль тільки не перевірена фонематична самостійність і відрубність дифтонгійних фонем у зіставленні з іншими суміжними звуками й звукосполученнями, як от напр., у парах, відповідних до літературних (і південноукраїнських) на твій — на тій, двійка — дійка (повинно бути на тво'й — на тво'й, дуо'йка — дуо'йка чи щось подібне).

²⁾ Для характеристики дифтонгів дуже важливо було б перевірити, чи можуть переходити ці ненаголошені о в а.

III. **і — и**. Окремих фонем **і** — **и** в любечан певно немає, про що свідчать як мої записи, де раз-у-раз ті самі слова бачимо то з **і**, то з **и** (навіть від тієї самої людини), так і експериментальні докази: Решотка не розрізняє душі і души, і в його вимові є лише душі'(и) для обох значень (**і** (и) часто і в записях). Мій слух часто зовсім ясно сприймає то **і**, то **и**, надто вражають вухо такі незвичайні для нього мовні факти, як вимова мі (ми), ві (ви), дамі, вігнала, сі(и)н (син) тощо. У моїх записах багато й **и**, при чому часто поруч **і**: калі були, хаты'ли разйєдініть, прісіла'йуть раби'ть і т. ін.

На те, що **і** й **и** це одна фонема, здається, вказує вже й **а**: воно буває перед наголошеним як **і**, так і **и** (див. приклади вгорі).

IV. Тверді — м'які приголосні. Тверді й м'які приголосні перед голосними переднього ряду в стані змішування, дезорганізації. На подоби **і** — **и**, для любечан не має фонематичного значення, напр., не супроти **нъе**, **ті** супроти **ты** і т. ін. Ті й ті звукосполучення в мові є, але вони вживаються *ad libitum* і плутаються раз-у-раз (в записах не — **н(ъ)е** — **нъе...**). Ось декілька прикладів.

1) нъе будъе (в школі), пу'йд(ъ)е (колг. „На вахті“), палажі'лы (колг. „Черв. пахар“), во'з(ъ)м(ъ)еш (теж), нъі дажд(ъ)е'сьа (теж).

2) Ті'хан („Черв. пахар“), стро'йіли (теж), ни б'їдних ни бага'ти(і)х (в школі), нема' ниде' нико'го („На вахті“), те'рти, утека'йе ад мене' (ясла), день (селянка), в мене' (теж).

На спеціальне запитання про вимову в Любечі цих складів Решотка сказав, що у них кажуть і ате'ц і атьє'ц.

Але єсть цікаві дані, що свідчать про певну послідовність ствердіння — пом'якшення приголосних перед передніми голосними. Так, у селян із околиць Любеча помітна перевага пом'якшених приголосних (спостереження на базарі). А зовсім виразно про це свідчать школярі: школярка з села Довгунів (5 кілометрів від Любеча) і учень з с. Брехунів завсіди відзначали як особливість їх рідної мови проти мови любецьких дітей, що в них у селах кажуть дьє'вйать супроти любецького де'вйать, бадь'льє супроти баділе, ідьє' супроти іде', с(ъ)е л(ъ)і'хо тьєрп'іть — се ли'хо терп'іть, сьєстра' — сестра' і т. ін., ніби послідовно ¹⁾.

Так само й любечанин Решотка свідчив, що хады'в це „па-сельа'нськи“, а „па-льу'бецькаму“ буде хади'в.

V. Звук **р**. **р** у любецькій мові, як і мові околиць (наскільки можна судити по випадкових і нечисленних спостереженнях) тільки тверде: праму'йуть, трап'інка (ганчірочка), па пара'дку, гавару', Ду'дар (прізвище), д(ъ)єро'в і т. ін. Решотка не розрізняє рад і ряд: у нього лише одне рад для обох значень.

Проте спорадично, надто в людей, близьких до літературної української мови, трапляється й **ръ**: кряпіна' (записано від випадкової жінки), грязьо'йу (записано від активістки колг. „На вахті“).

VI. **ц** — **ць**. Здається, фонематично не розрізняються **ц** і **ць**: у записах є те й те. У виразній вимові звичайно чути **ц**: спі'ца і спі'ца (різні слова),

¹⁾ Коли я в школі з метою вияснити й перевірити деякі мовні факти ставив дітям різні питання, то названі учні з околиць Любеча виявили велику чутливість до цієї фонетичної ознаки своєї говірки, підкреслюючи, що для них м'які приголосні перед передніми голосними органічні.

ате́ц і т. ін. Та хоч у записах є і пади́віє́цця, і прац(ь)у́йуть, і авца́, все ж треба зауважити, що твердого **ц** немає в таких записах, де об'єкт говорив вільно, без жодних лінгвістичних питань до нього, а тільки є в таких, де об'єкт говорив виразно, отже тенденційно чи нетенденційно підкреслював у своїй вимові характеристичне (справді чи тільки з погляду об'єкта). Отже, можливо, що м'яке **ц** в моїх записах більше належить мені, як говірці.

Проте, здається, послідовно в оцця́йа (запозичення з літературної мови?)

VII. **о з е**. В незвичайних для української мови умовах знаходимо в любечан **о** з старого **е** в таких випадках: ідуо́м, ідо́ш, не йдо́м.

VIII. Довгі приголосні. Категорія довгих приголосних у любецькій говірці виступає виразно фонематично: для Решотки різні слова спі́ца і спі́ца (спиться), для учнів різні значення ра́нью пті́чку і ра́нью пті́чку.

Виразно зберігаються й дзвінки приголосні перед глухими й на кінці слів (перед паузою).

IX. Морфологічні особливості. З морфологічних особливостей любецької говірки я зміг відмітити лише деякі:

а) Іменники середнього роду на **є** з попередніми твердими приголосними: сміе́те, щча́сте, ли́сте, баді́ле (в околицях Любеча бадь'льє).

б) Архаїчніші закінчення в давальному відмінку множини іменників: діе́тем, ко́нем.

В однині в іменників чоловічого роду, як звичайно в північноукраїнських говорах, **у**: каньу́.

Записана форма місцевого множини: в посто́льях.

У родовому множини **ей**: гус(ь)ей, кур(ь)ей.

в) Досить послідовно виступає повне (не стягнене) закінчення в прикметниках, при тім у цікавій стадії розвитку прикметникових закінчень: під наго́лосом **о** в середнім роді зберігається — плахо́йє (хоч і круте́йє в Решотки), але гара́чєйє; також оцця́йа, та́йа, на ту́йу, на́шйє слава́, круті(й)є (множ.), бага́тйє(а), сьа́стріна́йа (книга).

Проте в школярів трапляються (очевидно під впливом літературної мови) й короткі форми (стягнені): хади́в у пйа́ту (групу), важку інду́стрію. Тільки ж, мабуть, не слід приймати за чисту монету їх заяву, що стягнене закінчення в прикметниках у них, любечан, звичайне, а **-айа**, **-уйу** тощо в околишніх селах. Принаймні моїми записами потвердити цього не можна.

Вони ж, діти, свідчать, що в множині прикметників закінчення у любечан більше на **і** (такі́є(а)...), а в околицях на **-и**. Подекуди це потверджується записами: Мо́кри Вьялі́чкі (записано від селянки споза Любеча).

X. Варт відзначити ще, щонайбільше ради того, щоб при нагоді звернути на це увагу на місці, деякі фонетичні, морфологічні, синтаксичні натяки:

а) мей кунь (з околиць);

б) грязьо́йу, музольо́м;

в) вун і йун (також вуо́н — йуо́н);

г) трі череды́;

д) у любечан у бо́ці і у бо́чкі, а в околицях лише у бо́ці (це тільки з свідчень школярів, бо в моїх записах таких слів немає);

е) икання відзначене як спорадичне явище (чи не з літературної мови?).

Питання соціальної діалектології, що вив'язуються з поданих фактів і спостережень.

Являючи собою вузол кількох мовних систем: північноукраїнської, південноукраїнської, літературної української (що часто зливається з попередньою), білоруської, а може ще й російської, любецька мова в даний момент це є поперше наслідок попередніх соціально-економічних умов і процесів у житті любецького населення, а подруге живий процес, рівнобіжний до живих, чинних сьогодні соціально-економічних процесів Любеча і його оточення. Як і звичайно в мові, мовні явища й факти в любецькій говірці є секундарні після первинних соціально-економічних фактів (принаймні в основному), тому особливий інтерес викликають деякі активні мовні явища любецької говірки в зв'язку з мовою навколολубецьких сіл, а саме, в наслідок яких (немовних) факторів з'являються вони і як саме відбуваються.

1. Наведені матеріали й факти наче натякають на те, що отвердіння приголосних перед передніми голосними є новітнє явище і зв'язане з впливом поступовішої, новішої соціальної формації — міста¹⁾, а значить, може, найпоступовішої, авангардної соціальної групи самого міста: водників. Це нав'язується на думку само собою, тільки ж його ще треба перевірити, бо саме в цім напрямі спостережень і не було за відсутністю на час нашого перебування в Любечі належних об'єктів (водників) в полі спостереження. Більшменш уже й тепер ясно, що такі фактори, як колгоспи й школа, ведуть перед у поширенні деяких новіших мовних явищ, в тому числі й отвердіння приголосних перед передніми голосними, алеж виникає питання, чи до колгоспів і української школи в Любечі не було вже отвердіння приголосних перед передніми голосними? І як послідовно будуть м'які приголосні принаймні в цій позиції навколо Любеча в українських селах? І чи не різняться ступенем пом'якшеності їх сам соціальний склад населення Любеча? А це все можна розв'язати лише в умовах довших спостережень мови любечан і тільки в плані соціальної діалектології, себто, напр., з обліком соціального стану, професії, віку тощо, а також безпосереднього ознайомлення з мовою довколишніх сіл, а на все це потребується далеко більше часу, ніж мали його ми у відрядженні.

Докладніше вияснення справи хоча б у невеликому районі на північній території української мови, між іншим, допомогло б розв'язати або хоч висвітлити одно з ширших і остаточно не розв'язаних питань української фонетики: старе чи пізніше явище тверді приголосні перед передніми голосними в українській мові, і чи можна його так ставити, себто чи одноманітний процес пом'якшення-ствердіння чи ствердіння-пом'якшення в українській мові на всім її просторі.

2. З наведених фактів видно, що в мові сьогоднішніх любечан сплелися різні мовні факти, себто факти різних мовних систем (акання — білоруське, дифтонги — північноукраїнські, ствердіння приголосних перед передніми голосними — південноукраїнське), при тім деякі з цих явищ дуже міцні в говірці (як і взагалі в північноукраїнських говірках).

¹⁾ Любеч тепер село, але донедавна ще це було місто, а в далекому минулому, як уже зауважено, одно з видатних міст на Україні.

Повстає питання — як поширення попереднього, див. 1 — з якими суспільними явищами й „формаціями“ зв'язане те чи інше з них і як, себто які соціальні, класові групи населення зберігають, поширюють те чи те явище, які явища відступають, стираються і чим саме.

Власне це питання дуже широке і потребує вивчення мови в плані соціальної діалектології на широкій території, але й при монографічному вивченні, напр., мови Любеча і любецьких околиць, його до деякої міри можна висвітлити детальнішим в'ясненням того, в яких соціальних, класових групах населення переважає те чи інше мовне явище, де воно наступає, де відступає і під натиском чого саме (якого мовного явища). Наведені, напр., мовні факти дуже різняться і щодо ступеня послідовності їх у мові, і щодо поширення їх, отже й слід в'яснити, з якими соціальними групами зв'язані вони.

Докладніше вивчення мови в такому аспекті, звичайно, не тільки дасть можливість ближче, краще пізнати мовні процеси в даній місцевості на подоби тих, що наведені з побіжних спостережень, а виявити й багато інших, зокрема тих, що безпосередньо зв'язані з революцією, навіть окремих діб її, з впливом провідних груп суспільства, активу і т. ін. Так, навіть і короткочасні спостереження над мовою Любеча дають можливість сказати, що в мові любечан є елементи такої соціальної групи, як водники (назва колгоспу „Навахті“), в школі діти зовсім вільно володіють такою термінологією як каму'на, реваль'у'ція, кальактивіза'ція, капітал'сти, сайуз, жовтнєвий, арт(ь)іе'ль, заво'д тощо, але тільки довше вивчення дасть змогу сказати, які з цих лексичних елементів увіходять у мову як активні, які залишаються лише пасивними, а то й виходять із ужитку, які слова як переломляються в різних класових формаціях щодо значення і т. ін., і чим це зумовлюється. Зокрема ближче вивчення мови Любеча і любецьких околиць у перспективі їх історичного розвитку, що неминуче потрібно при серйозному монографічному вивченні, й їх взаємостосунків (в'яснення того, кому належали різні села за кріпаччини тощо) має виявити як пережитки феодальної суспільної формації (мовні риси окремих територіальних одиниць), так і факти пізніших капіталістичних стосунків і нарешті факти пожовтневої доби.

Кінець-кінцем вивчення мови хоча б і невеликої групи населення на діалектично-матеріалістичних засадах повинне в однаковій мірі виявити як специфіку, зумовлену конкретними фактами буття, так і показати загальне, отже поєднати конкретне з загальним, показати в конкретному загальне, а загальним висвітлити конкретне.